

הרב שמעון לפיד

בחריש ובקציר תשבות כשיטת הרמב"ם

ראשי פרקים:

1. קצירה לעבודת הקרקע:

מקור חדש לדין קצירה לעבודת הקרקע
"בקציר שחרישו אסור" - פירוש שאר הראשונים לעומת הרמב"ם
האם המקור הוא אליבא דהלכתא?

2. דין חרישה כשביעית לפי הרמב"ם:

הסתירות בדברי הרמב"ם
שיטות האחרונים בדעת הרמב"ם ובירורם

3. דין הקציר לדעת הרמב"ם:

פירוש "ובקציר" לפי הרמב"ם בהלכה
שני דינים בקציר ואופיים
דיוק בדברי הרמב"ם לפי דרכנו

4. מדוע הרמב"ם לא פירש את הפסוק כר' ישמעאל?

תשובת ר"א בן הרמב"ם
דרך חדשה לאור האמור
שיטת פאת השולחן

5. קציר העומר דוחה את השבת - שיטת הרמב"ם

הגמרא: אם "נקצר כיום כשר" - קציר העומר אינו דוחה את השבת
הרמב"ם פוסק בניגוד לגמרא
תירוץ החכ"צ והאו"ש: הרמב"ם פוסק ע"פ הירושלמי
ההבדל בין הבבלי והירושלמי: חשיבות הקציר בליל ט"ז
שני דינים בקציר העומר
ההבדל בין הבבלי לבין הירושלמי נעוץ במקור הדין
מחלוקת בכריתות בבבלי עצמו
תירוץ לקושיית הש"ך לפי דרכנו
יישוב הרמב"ם לאור הנ"ל
הקציר דווקא בליל ט"ז, כי הוא התחלת הספירה

6. סיכום

1. קצירה לעבודת הקרקע:מקור חדש לדין קצירה לעבודת הקרקע:

הרמב"ם (בהלכות שמיטה ויובל פ"ד) חידש דין בגדרי קצירה ובצירה: ואם קצר כדרך הקוצרים לוקה... או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו. (הלכה א) ואם בצר לעבודת האילן או שכצר כדרך הבוצרים לוקה. (הלכה כב)

הרמב"ם חידש, שכנוסף לקצירה ובצירה כדרך הבוצרים (שלזה יש מקור מפורש בתו"כ), יש איסור נוסף בקצירה: קצירה לעבודת הקרקע, ובצירה לעבודת האילן.

המפרשים לא מצאו מקור ברור לדין זה. ונראה שמצאו מקור מפורש לרמב"ם במשנה (שביעית פ"א מ"ד), לפי פירושו הרמב"ם. אומרת המשנה: שנאמר "בחריש ובקציר חשבות" - אין צריך לומר חריש וקציר של שביעית, אלא חריש של ערב שביעית שהוא נכנס בשביעית, וקציר של שביעית שהוא יוצא למוצאי שביעית. וכך מפרש הרמב"ם בפהמ"ש (פ"א מ"א), לפי תרגומו החדש של הרב קפאח, וז"ל:

משנה זו היא משנה הראשונה, והיא שאמרו: אסור לחרוש בשנה השנית, חריש שהוא הכנה לשנה השביעית; וכן אסור לו לקצור בשנה השביעית, מה שתהיה התועלת בו בשנה השמינית, וסמכו דין זה למאמר ד'... בחריש ובקציר חשבות... בחריש שקצירו אסור - זה חריש של ערב שביעית שיוצא לשביעית; ובקציר שחרישו אסור - זה קציר של שביעית שיוצא למוצאי שביעית.

כך הוא הנוסח המדויק במהדורת הרב קפאח, ואילו הנוסח הנדפס בש"ס וילנה שונה, והוא ע"פ מהדורה קודמת של פהמ"ש (ועיין הערה 3 במהדורת הרב קפאח).

מפורש, שהקציר האמור כאן, הוא קציר בשנה השביעית, שנועד לצורך עבודת הקרקע של השנה השמינית¹.

"קציר היוצא למוצאי שביעית", מפרש הרמב"ם בקציר שהתועלת ממנו

1. ע' מסכת שביעית חקר ועיון ח"א של הרב קלמן כהנא עמ' רע"ז-ר"פ שהביא את פהמ"ש הזה, אלא שפירש שאיסור הקציר לעבודת הקרקע כאן, הוא מדין תוספת שביעית. אבל לענ"ד נראה שמדובר בדין השביעית עצמה.

תהיה בשנה השמינית, דומיא ד"חריש היוצא לשביעית" - חריש שהתועלת ממנו תהיה בשנה השביעית.

לא מדובר כאן בתוספת שביעית לאחריה, כפי שמקובל לפרש, אלא באיסור חדש של קציר בשביעית: קציר לצורך עבודת הקרקע, אפילו אם תהיה רק לצורך השנה השמינית. לפי פירוש זה, אין לר"ע מקור לדין תוספת שביעית לאחריה².

מקורות נוספים לפירוש זה:

פירוש זה הוא מחודש. האם יש מישהו נוסף שמפרש כך?

נמצאים שני מקורות שיכולים להתפרש כך:

(א) בפירוש המיוחס לרמב"ם (ב"ב כו:)³

כחריש ובקציר תשבות... שאינו רשאי לקצור ולחרוש לצורך

שביעית, ולא בשביעית לצורך שמינית.

מדובר על קציר בשביעית לצורך שמינית, כלומר קציר שנועד לצורך עבודת הקרקע; ואפילו על קציר בששית לצורך שביעית, מדין תוספת.

(ב) בילקוט מאור האפלה כתוב:

"בחריש ובקציר תשבות" - זה חריש שקצירו אסור, וקציר

שחרישו אסור בשנת השמיטה. כלומר, שישבות מן החריש בשנה

הששית, ומן הקציר בשנה שביעית והיא שנת השמיטה.

בתורה שלימה (שמות לד ס"ק קמח) הביא את ילקוט מאור האפילה,

ותמה: "סוף דבריו צ"ע, שהרי לקציר שביעית עצמו יש קרא מפורש,

ונראה שחסר כאן".

שמא יש לומר, שילקוט מאור האפילה הבין כרמב"ם, שמדובר על קציר

שהוא במתכונת חריש. הוא נעשה בשמיטה כהכנה לשנה השמינית.

פירוש שאר הראשונים לעומת פירוש הרמב"ם:

רש"י (ר"ה ט. ד"ה וקציר, ובעוד מקומות) פירש באופן אחר, וז"ל:

כגון תבואה שהביאה שליש בשביעית, אתה נוהג בה מנהג

שביעית בשמינית.

לפי שיטת רש"י, אין האיסור על הקציר כעבודה; אלא שעל הדבר הנקצר

2. ואין מזה שום קושי בסוגיא, אדרבה, עי' בחקר ועיון שם, שכך עדיף לפרש כגמרא בר"ה דף

ט'.

3. מקור זה כבר צויין בחקר ועיון שם, אלא שהוא פירושו מדין תוספת שביעית וכו"ל.

בשמינית, יש דיני שביעית.

על שיטת רש"י קשה, שכן לדין זה יש מקור אחר (ר"ה יב:):
 "מקץ שבע שנים, במועד שנת השמיטה, בחג הסוכות." - שנת
 השמיטה, מאי עבידתיה בחג הסוכות, שמינית היא? אלא, לומר
 לך: כל תבואה שהביאה שליש בשביעית, לפני ר"ה - אתה נוהג
 בה מנהג שביעית בשמינית.

התוס' (ר"ה יב: ד"ה מנהג) הקשו על רש"י מכאן. אך לא דחו את
 שיטתו אלא תירצו אותה, ע"ש.⁴
 וכך גם סוברים שאר הראשונים.
 לפי הרמב"ם אין שום קושי, שכן מדובר בשני ענינים שונים לגמרי:
 מהפסוק "בחריש ובקציר תשבות" א"א ללמוד כלל את דין תוספת שביעית
 לאחריה, אלא רק מן הפסוק המובא בר"ה (יב:) [והוא מתייחס רק
 לקדושת פירות בלבד].

האם המקור הוא אליבא דהלכתא?

אמנם מצאנו מקור מפורש, בפהמ"ש, לדין קציר לעבודת האדמה, אך
 לכאורה הוא אינו מספיק: המקור שהבאנו הוא לפי שיטת ר"ע בלבד,
 ואילו ר' ישמעאל חולק עליו באותה משנה, וסובר שהפסוק מתייחס
 לקצירה בשבת. בגמרא (מו"ק ד.) מוכח שר' ישמעאל חולק גם במקור
 דין תוספת שביעית, וסובר שאינו נלמד מפסוק אלא מהלכה למשה
 מסיני, ושם גם מוכח שההלכה היא כר' ישמעאל, וכך גם פוסק הרמב"ם
 באופן פשוט. לפ"ז, המקור שהבאנו אינו אליבא דהלכתא ואין הוא
 מהווה מקור לרמב"ם בהלכה!

ונראה שאעפ"כ, פסוק זה הוא המקור של הרמב"ם!
 לא מצאנו בשום מקום, שרי"ש ור"ע נחלקו בגדרי קצירה בשביעית, אלא
 רק בדין תוספת שביעית, וכן בפירוש הפסוק - וא"כ סביר שגם רי"ש
 יודה בדבר זה לר"ע, אולי ממקור אחר או מסברא.
 אדרבה, לכשנדקדק בדברי הרמב"ם, נוכל לומר יותר מזה: מסתבר
 שהרמב"ם למד מפסוק זה גופא לענין גדרי שביעית להלכה!
 ומכאן שהרמב"ם פסק כר' ישמעאל לענין מקור דין תוספת שביעית,

4. באחד מחירוניהם יש חידוש דין: לא די בשמירת קדושת פירות, אלא יש גם איסור על עבודות

הקרקע בשמינית ביחס לפירות אלו.

שהוא מהלכה למשה מסיני, אך הרמב"ם לא פסק כר' ישמעאל בפירוש הפסוק "בכריש ובקציר תשבות", אלא מפרש אותו לענין שביעית.

נעבור לעיין, האם הרמב"ם הביא את הפסוק "בכריש ובקציר תשבות" גם להלכה, ומה הוא למד ממנו. לשם כך נצטרך להתבונן בדין החרישה אצל הרמב"ם:

2. דין חרישה בשביעית לפי הרמב"ם:

הסתירות בדברי הרמב"ם:

בדעת הרמב"ם כענין חרישה, יש מחלוקת בין האחרונים, בעקבות סתירות בדברי הרמב"ם.

בפ"א ה"א כתב הרמב"ם:

מצוות עשה לשכות בשנה השביעית מעבודת הארץ ועבודת האילנות, שנאמר "ושכתה הארץ שבת לד'", ונאמר "בכריש ובקציר תשבות".

הרמב"ם הביא את הפסוק "בכריש ובקציר תשבות" בקשר לשביעית, ומכאן שחרישה היא מדאורייתא.

אלא שעל זה יש שני קשיים:

1. בהלכה י' כתב הרמב"ם:

שאין אסור מן התורה אלא אותן שתי אבות ושתי תולדות שלהן כמו שבארנו.

משמע שחרישה, שאינה בכלל אותם שתי אבות ושתי תולדות, אינה אסורה מן התורה!

2. במחלוקת רי"ש ור"ע כענין תוספת שביעית, הרמב"ם פסק כרי"ש כמו שמפורש בשני מקומות בהלכה:

ובזמן שאין בהמ"ק קיים, מותרין בעבודת הארץ עד ר"ה כדין תורה. (פ"ג ה"א)

עשר נטיעות... חורשין כל בית סאה בשבילן עד ר"ה, ודבר זה הללמ"ם. (שם ה"ה)

מתוך סוגיית הגמרא (מו"ק ג: -ד.) מוכח, ששני דינים אלה הם רק אליבא דרי"ש; ואילו לר"ע אין היתר בזה"ז, ואין הללמ"ם לענין עשר נטיעות.

גם בפהמ"ש כתב הרמב"ם במפורש, שההלכה היא כרי"ש.

ר' ישמעאל דורש את הפסוק "בכריש ובקציר תשבות" לענין שכת:

"מה חריש רשות אף קציר רשות - יצא קציר העומר שהוא מצוה. - א"כ

הפסוק כלל אינו מתייחס לשביעית אלא לשבת, ומדוע הרמב"ם כתב אותו לענין שביעית!? ועוד קשה: כיון שהרמב"ם אינו מקבל את הלימוד של ר"ע, ולא את הלימוד של רי"ש, א"כ הדרא קושיית המשנה לדוכתה: מה הפסוק מלמד אותנו?

שיטות האחרונים בדעת הרמב"ם בחרישה:

באחרונים ישנן שלוש גישות עיקריות ליישוב הסתירה:
 1. חרישה היא מדרבנן: כ"כ הקרית ספר, יש סברא כזו במהר"י קורקוס, וכ"כ פאה"ש, ושכה"א.
 לשיטה זו קשה, כיצד יישבו את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות"?
 המהר"י קורקוס כתב שאפשר ליישב, שהרמב"ם לא דייק בהבאת הפסוקים, כדרכו, וז"ל:

ומ"מ כבר כתבתי פעמים רבות, שאין רבינו מדקדק בראיות ובדרשות הפסוקים, ואע"פ שנדחת הראיה כותב אותה רבינו, כיון שהדין דין אמת, מסמיך אותו רבינו על הפסוק היותר מבואר.

אך זה נראה דחוק, שהרי יש כאן נ"מ הלכתית בענין. בשבת הארץ כתב⁶, שהפסוק לא הובא לצורך מקור לענין שביעית, אלא רק כהסבר לשוני למילה "ושבתה הארץ" - שלא נטעה לחשוב שמשמעות המלה "שכיתה" היא לשבות מכל המלאכות כדוגמת שבת, ועל זה הובא הפסוק, ללמדך שגם שביתה מקציר וחריש בלבד, נקראת שביתה. על דרך זו קשה מאד מסה"מ (מ"ע קלה), שבו הרמב"ם הסמיך את כל מצוות שביתת הקרקע, דווקא על הפסוק: "בחריש ובקציר תשבות" - א"כ הוא מקור למצוה, ולא רק באור לשוני⁷. קושייא זו קשה גם על

5. ישנו קושי נוסף: ההלל"ם מתירה לחרוש י' נטיעות עד ר"ה - מכלל שאחר ר"ה אסור לחרוש מדין הלל"ם. את הקושי הזה מיישב מרן הראי"ה קוק בשכה"א, שההלל"ם לא נאמרה על חרישה, אלא על מלאכות דאורייתא, כגון זומר. [כפאה"ש כתב שההלל"ם נקראת מדרבנן אצל הרמב"ם. לפ"ז קשה כיצד יפרש את ה"י שמקילה במקום פסידא, והרי הלל"ם חמורה כדין דאורייתא].

6. קו"א לשבת הארץ סימן ב' עמ' צ"ח. כ"כ גם הגרא"ז מלצר, ומשנת ר"ב, והוכאו דברייהם במשנת יוסף פ"א מ"ד עמ' ס"ט-ע'.

7. כבר הקשה כן המשנת ר"ב על עצמו.

שיטת המהר"י קורקוס דלעיל. 8.

פאה"ש (סי' כ סק"א) תירץ. שלדעת הרמב"ם, רי"ש לומד "מה חריש רשות" וכו' לענין שביעית ולא לענין שבת, והביא לזה מקור מהירושלמי. לפ"ז, הוסיף פאה"ש, החריש הובא בפסוק, רק כדי ללמד על הקציר, שקציר מצוה מותר בשביעית, ולא שיהיה איסור על החריש עצמו. [ואמנם כפהמ"ש פירש הרמב"ם את רי"ש לענין שבת - אך יתכן שחזר בו בהלכה.]

דרך זו תמוהה מאד: קי"ל שאין מקרא יוצא מידי פשוטו! אם נקבל את ההנחה שהחריש מלמד על הקציר, אין פירוש הדבר שהוא נכתב רק לצורך הדיוק הנ"ל, אלא שניתן גם לדורשו ללמד על דין הקציר!⁹
לסיכום: לא מצאתי דרך שתניח את דעתי, לומר שכל איסור החרישה ברמב"ם הוא מדרבנן.

2. יש שני סוגי חרישה: כך כתב המאירי (מו"ק ג. ד"ה אע"פ) מדעת עצמו (על מנת ליישב את המשנה בסוף מכות: יש חורש תלם אחד ולוקה שמונה מלקויות ואחד מהם הוא מצד השביעית), ולא בדעת הרמב"ם. כ"כ גם הרדב"ז בתשובה (ח"ה קצו), על מנת ליישב את הרמב"ם.¹⁰
לפי שניהם, ישנה חרישה שהיא תולדה של זריעה והיא אסורה מן התורה; וישנה חרישה לצורך הקרקע, שהיא אסורה רק מדרבנן. אלא, שלדעת המאירי מדובר רק על חרישה שמחפה את הזרעים; בעוד שהרדב"ז הרחיב זאת גם לחרישה לטובת האילן.
לפי דרך זו, הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" מתייחס לחרישה שהיא תולדה דזריעה, ורק היא אסורה. לפ"ז מסביר הרדב"ז את הרמב"ם בהלכה י': חרישה לא הוזכרה בנפרד - כי היא כלולה שם בכלל זריעה.

8. כבר הקשה כן הימי שלמה עי' משנת יוסף שם עמ' ס"ח.

9. כבר הקשה כן בספר זכרון יהונתן, ועי' משנת יוסף שם עמ' ע'.

10. גם המהר"י קורקוס (פ"א, ה"ד) מחלק בין שני סוגי חרישה, אך שיטתו שונה במהותה משיטת הרדב"ז והמאירי: שיטת המהר"י קורקוס מתבססת רק על הרמב"ם בפ"א ה"ד לפי גירסתו: "החופר או החורש לצורך הקרקע... מכין אותו מכת מרדות מבריהם". בחילוק זה מהר"י קורקוס כלל אינו מנסה ליישב את הסתירות ברמב"ם, שכן נקודת הכובד של תירוץ הרדב"ז היא שחורש לצורך האילן הוא תולדה דזרוע, ואת זה המהר"י קורקוס כלל אינו מקבל.

המהדיר על המאירי¹¹ הקשה: אם חרישה כזו היא תולדה, היא צריכה להיות מותרת, שהרי "תולדות לא אסר רחמנא"! אך יש ליישב: הפסוק "בחריש ובקציר תשכות" מגלה לנו שגם תולדה זו נכללת בכלל זריעה והיא אסורה מכח הלאו דזריעה. תירוץ זה עולה יפה לשיטת המאירי, אך הוא דחוק מאד לשיטת הרמב"ם. קשה לראות כיצד כל סוגי החרישה לטובת האילן, ייכנסו ממש בתוך גדר זורע ולא יהיה צורך להזכיר אותם.¹² בשלמא לשיטת המאירי שמדובר על חרישה לחיפוי, שהיא חלק ממשי מפעולת הזריעה, לשיטה זו ניחא, אך לשיטת הרמב"ם קשה. ונראה שיש להעדיף לקבל את שיטת המאירי גם בפשט הרמב"ם, יותר משיטת הרמב"ם. הרמב"ם הוצרך להרחיב את גדר החורש מדאורייתא, רק מכח דיוק בהלכה ד': "החופר או החורש לצורך הקרקע... מכין אותו מכת מרדות מדבריהן" - מתוך הלשון משמע, שלחורש לצורך הקרקע יש דין מיוחד, וישנו חורש אחר שהוא אסור מן התורה. אמנם, הגירסה המדויקת היא "החורש או החופר לצורך הקרקע" (עי' בשנו"ס מהדורת פרנקל), ולפ"ז אין כלל דיוק, כי ההגבלה "לצורך הקרקע" מתייחסת דווקא לחופר, ובאה לאפוקי מהחופר לצורך בנין (לפי הגדרים הראויים) שאין בו איסור. לפי שיטת המאירי, חרישה מיוחדת במינה, לחיפוי, נחשבת כזריעה, ורק היא אינה כלולה בהלכה ד'. לשיטת הרמב"ם קשה יותר גם בהלכה י', שכן היה עליו להזכיר גם תולדה זו, וי"ל.

לסיכום: הדרך הנוחה היחידה בגישה זו היא, אם נפרש כמו המאירי ברמב"ם: כל סוגי החרישה הם מדרבנן, מלבד חרישה לחיפוי, שהיא הוזכרה בפסוק "בחריש ובקציר תשכות", ולכן היא נכללת בלאו דזריעה.

3. חרישה היא מדאורייתא: המהר"י קורקוס על הלכה א', כתב שלדעת הרמב"ם חרישה היא מדאורייתא [וזו הדעה הרווחת באחרונים]. את הקושי מהלכה י' תירץ בשני אופנים:
א. הרמב"ם שם עוסק רק במלאכות הדומות לזריעה וזמירה, ולכן לא הזכיר את החורש. תירוץ זה דחוק ביותר, שהרי הגמרא כמו"ק שהיא

11. הוצאת מכון הרי פישל עמ' יט הערה 5

12. ועיין בקושיות נוספות שהקשה בספר זכרון יהונתן, ומה שתירץ עליו כמשנת יוסף שם עמ'

המקור לדין זה, הביאה אפשרות שמשקה הוא תולדה דחורש! כ. הרמב"ם נקט את מהלך הגמרא. הגמרא שאלה על ענין השקיה, כיצד זה מותר, ורבא ענה על זה "אבות אסר רחמנא ולא תולדות" והביא את הלימוד לגבי ארבעת המלאכות. הרמב"ם הביא את הסבר הגמרא בסגנונו, ולכן לא הוסיף גם את החרישה. זהו תורף דבריו. יש להוסיף להסברו את דברי החזו"א (יח סק"ג):
ומה שדקדקו מלשון הר"מ (פ"א, ה"י) שלא הזכיר חרישה, אין זה דקדוק שאין זה עיקר מקומו, ולא בא אלא לשלול איסור שאר עבודות.

ונראה שבצירוף דברי החזו"א עם התירוץ השני של המהר"י קורקוס.
ההסבר נאה ומתקבל. 13.

לכל השיטות שקבלנו בדעת הרמב"ם, הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" מתייחס לשביעית עצמה, ואוסר את החריש מדאורייתא [לשיטת המאירי מדובר רק בחרישה לחיפוי]. נמצא, שהרמב"ם אינו מקבל את שיטת ר' ישמעאל בפירוש הפסוק.

3. דין הקציר לדעת הרמב"ם:

פירוש "ובקציר" לפי דעת הרמב"ם:

לכל השיטות שקבלנו, עדיין קשה, כיצד הרמב"ם יפרש את "ובקציר"? ונראה, שלפי פהמ"ש שהבאנו, מוכן הענין: "בחריש" - למצוות החרישה (כפי שהוכחנו לעיל); "בקציר" - לקציר לצורך עבודת האדמה. לאור האמור זכינו, שפירוש הרמב"ם בפהמ"ש שהבאנו לעיל, קיים גם למסקנה. אדרבא, רק כך יכול היה הרמב"ם לפסוק את הפסוק "בחריש ובקציר" לענין שביעית (שכן אינו יכול לפרש את הפסוק לתוספת שביעית כר"ע).

13. ירידי הרב רא"ם הכהן, כתב לחלק בין העשה לבין הלאו. מצד העשה, היתר מלאכות אלו הוא בגלל שאינן נחשבות כעבודות קרקע; ורק לגבי הלאו אנו זקוקים להסבר שזהו דין דרבנן ובמקום פסידא לא גזרו, לכן הרמב"ם כאן מתייחס ללאוין בלבד. אמנם, קשה לי לקבל הסבר זה, כיון שהרמב"ם לא כתב כלל את ההיתר מצד העשה, ואם כן אין הסבר זה מעוגן בלשון הרמב"ם.

שני דינים בקציר ואופיים:

לפי הרמב"ם יש, כאמור, שני דינים בקציר ובכציר: א. קציר לעבודת האדמה. ב. קציר כדרך הקוצרים.

ישנו הבדל מהותי באופי שני האיסורים:

הקציר כדרך הקוצרים. אינו מועיל לעבודת האדמה, וא"כ הוא אינו "עבודה" במובן הפשוט. יתר על כן, האיסור אינו תלוי בשנה השביעית, אלא בפירות הקדושים בקדושת שביעית, גם אם יצאו למוצאי שביעית, ואילו בפירות ששית אין איסור לקצור כדרך הקוצרים, גם בשנה השביעית.

מכאן למד הגרשז"א בספרו מעדני ארץ (סימן ב-ד), שדין הקציר כדרך הקוצרים, הוא מצד חובת ההפקר, ולא מצד עבודת האדמה.

לעומת זאת, איסור הקציר לעבודת הקרקע. הוא איסור הדומה לשאר איסורי עבודת הקרקע האחרים, ויסודו בדין שביתת הארץ.

דיוק בדברי הרמב"ם לפי דרכנו:

נראה, שיש לנו מספר דיוקים בדברי הרמב"ם, שמבססים הבחנה זו לפי דרכנו: וז"ל הרמב"ם פ"א ה"א וה"ב:

מצוות עשה לשבות בשנה השביעית מעבודת הארץ ועבודת האילנות, שנא' "ושכתה הארץ שבת לה'", ונא' "בחריש ובקציר תשבות". וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו, ביטל מצוות עשה ועבר על לא תעשה שנא' "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור".

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה, ועל הקצירה או על הבצירה...

ויש לדקדק:

א. הרמב"ם לא הביא את סוף הפסוק לגבי הלאו: "את ספיח קצירך לא תקצור" וגו'!

ב. הרמב"ם הביא כאן את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" - לשם מה?

ג. הרמב"ם חוזר ומדגיש כאן את הביטוי "עבודת הארץ".

ד. את פרטי דיני הקציר והבציר הביא הרמב"ם רק בפ"ד, יחד עם דיני הפקר ושמור, ואחרי שגמר לעסוק בפרקים א'-ב' בדיני עבודת הקרקע, ואפילו גמר לעסוק בדין תוספת שביעית לענין עבודת הקרקע בפרק ג'.

[זה שהביא הרמב"ם את דיני הקציר בפ"ד ה"א יחד עם דיני ספיחים -

אין זה עיקר מקומו, אלא נכתב שם, כדי שלא נפרש את הפסוק לענין

איסור ספיחים, ואילו עיקר מקום ההלכות הוא בפ"ד הכ"ב-כ"ג בדין

הבציר, יחד עם דיני הפקר ושמור. זו הסיבה שהרמב"ם הפריד באורח כל כך מוזר בין הקציר לבציר].

ה. בפ"ד ה"א כתב הרמב"ם:

... וזה שנאמר "את ספיח קצירך לא תקצור" - שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרים לוקה. כיצד כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בכקר או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו...

"כמו שבארנו" - היכן?

לפי דרכנו, כל הענינים מיושבים היטב:

יש שני פסוקים ביחס לקציר:

"בחריש ובקציר תשבות" - מדבר על פעולות חקלאיות: קציר דומיא דחריש.

"את ספיח קצירך לא תקצור, ואת ענבי נזירך לא תבצור" - בשניהם מתייחסים ליכול האיש: מה שנשאר מהקציר שלך בשנה שעברה, ומה שהנזרת והפרשת לעצמך.

הרמב"ם בפרק א', שעוסק בעבודת הארץ והאילן, דייק להביא רק את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות"; ואילו בפרק ד', שעוסק בעניני ההפקר והבעלות, הוא מביא רק את הפסוק השני "את ספיח קצירך לא תקצור". לכן, הרמב"ם כתב בפ"ד: "או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו" - הבאור הוא בפ"א ה"א, שם כתב "לשבות מעבודת הארץ... שנאמר... בחריש ובקציר תשבות".

ואמנם, צריך לומר, שהפסוק "בחריש ובקציר תשבות", מגלה שהלאו "לא תקצור" מתייחס גם לקציר לעבודת האדמה, שאל"כ לא היה לוקה, אך עדיין פשט הפסוק עוסק רק בקציר כדרך הקוצרים.¹⁴

4. מדוע הרמב"ם לא פירש את הפסוק כר' ישמעאל?

עדיין יש לתמוה: מה הביא את הרמב"ם, שפסק כר' ישמעאל בענין

14. עי' במעדני ארץ שם, וכן בתשובת הגרא"ז מלצר, לקראת סוף הספר, שכמרבית הדיוקים כווננו לדבריהם, אלא שעם התוספת שהוספנו על פי פהמ"ש, הדברים יוצאים מזוקקים ומדוקקים. לפי מה שהעלינו, עדיפה הגישה היסודית של הגרא"ז מלצר, אלא שהאיסור היחיד בקציר לעבודת האדמה, הוא רק מה שנעשה מתוך כוונה להועיל לחריש הכא.

תוספת שביעית, לא לקבל את פירושו בפסוק, שפירש את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" לענין שבת?

תשבות ר' אברהם בן הרמב"ם:

שאלה זו (בתוספת שאלות) כבר שאל ר' דניאל הכבלי את ר' אברהם בן הרמב"ם בספר מעשה נסים (סי' ט). ר' אברהם השיב, שגם לפי פשוטו של מקרא אין הכרעה¹⁵, וגם אין בדבר מסורת ברורה, ולכן הרמב"ם הכריע על פי המכילתא, שגם ר' יהודה וגם ר' שמעון פירשו את הפסוק לענין שביעית, בפרט שבמקום אחר המכילתא מתבססת על דין זה ולומדת ממנו את דין תוספת שבת, ע"ש.

אמנם ר' אברהם לא ענה מדוע הרמב"ם פסל את שיטת רי"ש, שכמוהו פסק להלכה, שהרי גם כמותו ישנן דעות במכילתא. וצ"ע.

דרך חדשה לאור האמור:

עלה בדעתי לומר, הסבר אחר בדעת הרמב"ם: עיקר הקושי של ר"ע ורי"ש בפסוק "בחריש ובקציר תשבות", שהכריח אותם לפרש שלא לענין שביעית ממש, היה דווקא "בחריש" - שהרי את "בקציר" אפשר לפרש בשופי כר"ע, לפי פירוש הרמב"ם.

ולכאורה, הרי על "בחריש" כלל לא קשה, שכן בשום מקום אחר בתורה לא הוזכר שהחריש אסור, וא"כ גם הוא אינו מיותר!

לכן צריך לומר, שר"ע ורי"ש למדו ממקור אחר שחריש אסור מדאורייתא, ועל יסוד זה הם הקשו.

בזה יש שתי אפשרויות: או שהם למדו שיש עשה כללי על כל המלאכות. או שהם למדו כשיטת הספרא, שעל כל המלאכות עובר בלאו מדאורייתא¹⁶ ואת זה למדו מ"שדך לא' - כל מלאכה שבשדך". כיון שכבר היה ידוע להם שחרישה אסורה מדאורייתא, הם היו מוכרחים ללמוד לפחות את המלה "חריש" לענינים אחרים. דבר זה שנוי במחלוקת. להלכה,

15. הוא מעדיף במקצת את הפירוש לענין שביעית, "כי אין איסור שבת מיוחדת לעבודת השרה זולת שאר המלאכות", וכן כתב גם רש"י בר"ה (ט. ד"ה אין). ועי' חקר ועיון שם עמ' רס"ב-רפ"ה, שמראה, שלפי ההקבלה לפרשת משפטים, יש מקום לפרש את הפסוק גם לענין שביעית, לפי דרך הפשט.

16. כך הסביר הר"ש, וכן תוס' ד"ה "שהרי" (מו"ק ג:) ועי' חזו"א, והרחבתי בזה קצת במקום אחר, כמה שכתבתי על היחס בין הלאו והעשה.

כיון שאנו פוסקים כרבא, שעל חרישה אין שום מקור אחר ללאו או לעשה - א"כ אין צורך להדחק ולהוציא את הפסוק לענינים רחוקים, והוא יתפרש כפשוטו, לענין חריש וקציר ממש בשביעית.

שיטת פאת השולחן:

פאת השולחן (שם) כתב, בדעת הרמב"ם שדחה את שיטת רי"ש בפירוש הפסוק - שהוא סובר שיש מקור אחר לדינו של רי"ש [כלומר, את הדין שקציר העומר דוחה שבת, למדנו ממקור אחר], ולכן את הפסוק ע"כ צריך לפרש לענין אחר. 17
גם לפי הדרך שהצענו לעיל, יש צורך לבאר, מנין לומד הרמב"ם שקציר העומר דוחה שבת.
לצורך זה נעיין בדין קציר העומר, אם דוחה את השבת. אנו נלך לפי הכיוון של פאת השולחן, בדרך שונה:

5. קציר העומר דוחה את השבת:

הגמרא במנחות: אם נקצר ביום כשר - קציר העומר אינו דוחה את

השבת:

בגמרא במנחות (עב:) כתוב:

אמר רבה בר בר חנה: ר' אלעזר בר' שמעון [שסובר שעומר שנקצר ביום פסול] בשיטת ר"ע רבו של אביו אמרה. דתנן, כלל אמר ר"ע כל מלאכה שאפשר לו לעשותה מערב שבת אינה דוחה את השבת. וסבר לה כר' ישמעאל דאמר קצירת העומר מצוה, דתנן ר' ישמעאל אומר מה חריש רשות אף קציר רשות יצא קציר העומר שהוא מצוה. ואי סלקא דעתך נקצר שלא כמצותו כשר, אמאי דחי שבת? נקצריה מערב שבת, אלא מדדחי שבת, ש"מ נקצר שלא כמצותו פסול.

משמע מהגמרא, שאם קציר העומר דוחה את השבת, א"כ ודאי שנקצר ביום פסול.

הרמב"ם פוסק בניגוד לגמרא:

הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין פ"ז ה"ד פסק:
וזמנו קבוע, ולפיכך דוחה את השבת ואת הטומאה.

17. הוא ממשיך שם לפי דרכו לקבל את דרשת רי"ש לענין שביעית, אך אנו נוכל לומר, שלכן הרמב"ם עבר ללימוד שהצענו כפשוטו של הרמב"ם: החריש עצמו, וקציר לעבודת האילן.

ואילו בהלכה ז' פסק:

וכל הלילה כשר לקצירת העומר, ואם קצרוהו ביום כשר.

לכאורה הרמב"ם פסק בניגוד לגמרא, וכן הקשה הלח"מ:

תימה, דמשמע בפרק ר' ישמעאל, דמאן דאית ליה דקצירת העומר דוחה שבת, אית ליה דנקצר ביום פסול, דאי סלקא דעתך כשר, אמאי דוחה שבת? כיון דעומר שנקצר שלא כמצותו כשר, נקצריה מערב שבת, דהא כ"ע אית להו כר"ע, דאמר "כל מלאכה שאפשר לעשותה מערב שבת אינה דוחה שבת", וכן פסק רבינו ז"ל בפ' ראשון מהלכות קרבן פסח - וא"כ רבינו ז"ל איך פסק דברים סותרים: שדוחה שבת; וגם דנקצר ביום כשר? ... וצ"ע.

תירוץ החכם צבי והאור שמח: הרמב"ם פוסק ע"פ הירושלמי:

החכם צבי (סי' קסו) תירץ, שהתירוצים שנאמרו בגמרא, הם "שינויי דחיקי, ולא סמכינן עלייהו", "והיא דרך רחבה וסלולה, שכבשה הגאונים והרי"ף והרמב"ם בהרבה מקומות".

בסוף דבריו הוא מוסיף:

שוב מצאתי בירושלמי ספ"ק דר"ה "רשב"ל בעי: קצירת העומר - מהו שתדחה את השבת ביום?" ופשוט התם דדחי. ונ"ל ברור, שעל זה הירושלמי סמך הרמב"ם ז"ל, כמנהגו לסמוך על הירושלמי, במקום שאין הדבר ברור בתלמודין - ובהכי אתיין פשטי המשניות כמשמען.

האור שמח¹⁸ (תמידין ומוספין פ"ז, ה"ז) סובר גם הוא, שהרמב"ם העדיף את סוגיית הירושלמי ע"פ סוגיית הבבלי שנדחת במשניות, אלא שהוא הקשה על הלימוד מהירושלמי בר"ה שהביא החכ"צ, ע"ש, ולכן הביא סוגיא אחרת.

האו"ש הביא את הירושלמי במגילה (סוף פ"ב) לפי פירושו: הירושלמי מביא את הדעה שקציר העומר אינו דוחה את השבת, ומקשה עליה מר"ע, שס"ל שעל עדות החודש מחללין שבת (בזוג עדים אחד), למרות שניתן לקדש את החודש גם ללא העדים. האור שמח מבאר את הקושיא כך: ככל זאת, הואיל ומצוה לקרותם בזמנם, ולקדש ע"פ הראיה, ומצוה זו א"א לעשותה מערב שבת, היא דוחה את השבת - כ"ש מצות קצירת העומר שדוחה שבת, אע"פ שאת הקרבן אינה מעכבת.

18. וכ"כ גם פאת השולחן. וע"ע במרכה"מ, ובאבן האזל שרנו כדבריו.

ההבדל בדין תלוי בהבדל בחשיבות הקציר בליל ט"ז:

ונראה שההבדל בין הבבלי לירושלמי תלוי בשאלה, עד כמה יש ענין בקצירה בליל ט"ז דווקא:
 לפי הבבלי כל הענין הוא מצד "חכיבה מצוה בשעתה", וזה אינו מספיק לדחות שבת, אם אפשר לעשות אותה מצוה קודם לכן.
 לעומת זאת לירושלמי, יש מצוה מיוחדת שהפעולה תיעשה בזמנה, גם אם בדיעבד אפשר לעשותה בזמן אחר.

גשני דינים בקציר העומר:

יש לומר, שלירושלמי יש שני דינים בקציר העומר:
 (א) דין של קצירה לצורך הכנת קרבן העומר, וזה רק כהכנה וכמכשיר.
 (ב) דין בעצם הקצירה בליל ט"ז, כמו כל עבודה אחרת;
 הדין השני אמנם אינו מעכב את ההקרבה, ואם קצר ביום אחר, יכול הוא להביא את העומר - אך את הדין השני הוא איבד.
 וכן בקידוש החודש יש שני דינים:
 (א) תקנת המועדות, ובזה העדים הם רק מכשירים לדבר.
 (ב) עצם הקידוש ע"פ ראיה: "כזה ראה וקדש".
 דחיית השבת יכולה להיעשות בכל מקרה על סמך הדין השני.

ההבדל נעוץ במקור הדין:

נראה שההבדל בין הבבלי לירושלמי תלוי במקור הלימוד, שקציר העומר דוחה שבת:
 לפי הבבלי, הלימוד הוא מ"בחריש ובקציר תשבות". אין בלימוד ענין מיוחד בזמן, אלא רק מצד המצוה: כיון שזהו קציר שנועד למצוה, הוא דוחה את השבת.
 ואילו לפי הירושלמי, נראה שהלימוד הוא מ"במועדו" ואפילו בשבת: יש דגש על הזמן (פאת השולחן הוכיח מהירושלמי שהלימוד של רי"ש מ"בחריש" מתייחס לשביעית ולא לשבת, וא"כ לירושלמי יש מקור אחר שקציר העומר דוחה שבת). מצוות הקציר היא דווקא בליל ט"ז, לא כמכשיר לקראת ההקרבה, אלא כענין בעל ערך עצמי.

מחלוקת בכרייתות בבבלי עצמו:

יש מן האחרונים, שתלו את הדבר במחלוקת המקורות בבבלי עצמו:

בברייתא שהובאה בבבלי למדו מ"תקריב' ואפילו בשבת" או מ"במועדו' ואפילו בשבת", ובזה יש ענין מיוחד על הקציר מצד עצמו שיהיה באותו יום. לפ"ז הוא דוחה את השבת, גם אם לצורך ההכשר של ההקרבה ניתן לעשותו ביום אחר.

תירוץ לקושיית הש"ך לפי דרכנו:

עפ"ז מיושבת קושיית הש"ך (יו"ד רסב סק"ב) על הרא"ש. הרא"ש כתב, שמי שנימול בתוך שמונה ימים יצא כדיעבד, ואינו צריך להטיף דם ברית. הקשה עליו הש"ך: א"כ מדוע מילה בזמנה דוחה את השבת, והרי יש אפשרות למולו מקודם, ולכן דחה את שיטתו מהלכה. אבל על פי העקרון הנ"ל, מיושב הדבר (כבר יישבו בכיוון זה האחרונים, אך ללא ההגדרות הנ"ל):
במילה יש שני דינים:

א. למול את הבן ב. מילה דווקא ביום השמיני.
גם אם נאמר, שהמל בתוך שמונה יציא ידי חובת מצוות מילה הכללית, עדיין בגלל הערך של מילה ביום השמיני דווקא, היא תדחה את השבת.

יישוב הרמב"ם לאור הנ"ל:

כעת נחזור לרמב"ם: הרמב"ם פסק שקצירת העומר דוחה שבת, למרות שאפשר לעשותה מבעוד יום, בגלל שיש מצוה מיוחדת של קצירה בליל ט"ז. לכן הרמב"ם לא הביא את המקור של ר' ישמעאל, אלא למד זאת מ"במועדו".

כך מוכח מהרמב"ם, שנימק את הדין שקצירת העומר דוחה שבת, בזה שקבוע לו זמן, ולא הביא את הפסוק של רי"ש כדרכו להביא פסוקים. גם בפהמ"ש רפ"י דמנחות, כתב:

קצירת העומר אינה אלא בליל ששה עשר בניסן, כמו שיתבאר, ואפשר שיהא יום זה שבת, וכבר קדם לך שכל חובות שקבוע להם זמן, דוחים את השבת ואת הטומאה.

גם בפהמ"ש הוא מנמק את דינו מהטעם שזהו חוב שקבוע לו זמן.

מדוע הקציר דווקא בליל ט"ז?

עדיין נשאר לנו לברר דבר אחד: מדוע יש ענין מיוחד שהקציר יהיה בליל ט"ז? מנין שיש לנו ענין נוסף מלבד ההכשר להקרבת העומר? אין לבוא מצד הפסוק "במועדו", כי הוא מתייחס לכל הקרבנות. וכן אין לבוא מצד "תקריב", כי הוא מתייחס להקרבה, ואנו מחפשים את

הקצירה. לכן צריך מקור אחר, שממנו נלמד שגם קציר העומר מצד עצמו, דוחה שבת. ונראה שיש מקור לענין:

קצירת העומר היא התחלת הספירה:

נראה שהענין המיוחד שיש בקצירה מצד עצמה, הוא בגלל שהקצירה צמודה להתחלת ספירת העומר, והספירה חייבת להיות כלילה כדי שיהיו "שבע שבתות תמימות". וכן הוא מפורש בגמרא מנחות (סו.):

... יכול יקצור ויביא ואימתי שירצה יספור? תלמוד לומר: "מהחל חרמש בקמה תחל לספור" ... יכול יקצור ויספור ויביא ביום? ת"ל: "שבע שבתות תמימות תהיינה". אימתי אתה מוצא שבע שבתות תמימות - בזמן שאתה מתחיל למנות מבערב...

וכן מפורש הדבר בפהמ"ש (מנחות פ"י, מ"ג):

אמר "וספרתם לכם ממחרת השבת וכו' שבע שבתות תמימות תהיינה", ולא תהיינה תמימות אלא אם יתחיל לספור מתחילת הלילה, לפי שראשית היום מתחילת לילו, ואמר "מהחל חרמש בקמה תחל לספור" - מלמד שקצירת העומר כלילה כמו שבא לנו בקבלה.

הרמב"ם מדגיש, שיש ענין מיוחד שקצירת העומר תהיה כלילה, בגלל ענין הספירה. ונראה שלזה הוא כיוון באמרו בתחלת הפרק: "קצירת העומר אינו אלא בששה עשר בניסן כמו שיתבאר", הבאור הוא כאן, והוא צמוד לספירת העומר.¹⁹

סיכום ענין קציר העומר:

לדעת הרמב"ם, קציר העומר דוחה שבת. המקור לדין זה אינו מהפסוק "בחריש ובקציר תשכות", (שכן הוא נדרש לעניני שביעית).

הלימוד הוא מ"במועדו" ומ"תקריב": יש שני דינים בקצירת העומר: א. הכשר ההקרה. ב. דין מיוחד בקציר כליל ט"ז, בגלל שהוא קשור לספירה, ובספירה יש דין של "תמימות". כשקוצרים שלא כליל ט"ז מבטלים את הדין של תמימות למרות שעדיין ישנו הכשר ההקרה.

19. ועי' ר"ן סוף פסחים שתלה בזה את המחלוקת האם ספירה כיום כשורה, וכן כתלמיד ר' יחיאל מפאריס מו"ק ד. ד"ה "יצא", ועי' לקוטי הלכות של הח"ח שצ"ן לשם.

לכן בא הפסוק "במועדו" ו"תקריב" ומלמד שהוא בעצמותו דוחה שבת.

6. סיכום:

- מצאנו התאמה בין 4 מקורות שונים ברמב"ם, המיישבים זה את זה:
1. יש דין של קציר לעבודת האדמה, שלא ידוע מהו מקורו.
 2. פהמ"ש: "בחריש ובקציר תשבות" בקציר של שביעית המכין את הקרקע לשמינית. [פירוש חדש של הרמב"ם, שהוא כנראה המקור ל-1].
 3. הרמב"ם מביא את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" לענין שביעית, למרות שהוא פוסק כר' ישמעאל. [לשיטת הרמב"ם ב-2 הפסוק מתפרש לענין שביעית, גם להלכה]
 4. קציר העומר שדוחה שבת אינו נלמד מ"בחריש ובקציר תשבות" כר' ישמעאל, אלא מ"במועדו", ולכן הדין שם שונה מדין הגמרא.